

Sülh

Sülh mədəniyyətinə o zaman nail olmaq mümkün olacaqdır ki, planetin bütün sakinləri qlobal problemləri dərk edəcək, münaqişələrin həlli vərdişlərinə yiyələnəcək, qeyri-zorakı yolla ədalət uğrunda mübarizəni öyrənəcək, beynəlxalq insan hüquqları və ədalət prinsiplərinə riayət edəcək, mədəni müxtəlifliyi qiymətləndirəcək, Yer planetinə və bir-birinə hörmətlə yanaşacaqdır.

“Dünyanı sülh ruhunda təhsilə çağırış” Haaqa qlobal kampaniyası

İnsan hüquqlarına hörmət mədəniyyətini yaratmaq sülh əldə edilməsi üçün vasitədir. Müharibə və zorakılıq həmişə insan hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxarır. Davamlı, stabil sülhə və təhlükəsizliyə isə yalnız insan hüquqlarına riayət etməklə nail olmaq olar.

Baxmayaraq ki, Avropada XXI əsrdə hərbi əməliyyatlar aparılmır, amma o, yenə də uşaqlara birbaşa təsir edən münaqişələrdən azad deyil. Silahlı münaqişələr təhlükəsi Balkanlarda və Qafqaz regionunda mövcuddur. Bütün dünya bir-biri ilə sıx əlaqəli olduğuna görə, Əfqanıstan və İraqda baş verən silahlı münaqişələrin sorağı Avropaya (məsələn, Madridə, Londona) çatır. Eləcə də dünyada qeyri-hərbi təhlükələrin sayı artmaqdadır: quraqlıq, xəstəliklər, aclıq, irqçilik və dözümsüzlük – bunlar hamısı münaqişələrin səbəbi və nəticəsidir.

XX əsr insanlıq tarixində ən qanlı və qəddar dövr olub. XX əsrin müharibə qurbanlarının sayı digər yüzilliklərdə olan müharibə qurbanlarının ümumi sayından çoxdur. Bütün dünya Birinci və İkinci dünya müharibələrinə cəlb olunmuşdur. Bu müharibələr Avropanı xarabalığa çevirmişdi. Digər müharibələr ərazi münaqişələri ilə bağlı idi (məsələn, İspaniyada daxili münaqişələr, Kiprdə, Yunanıstanda və İrlandiyada). Avropada XX əsr keçmiş Yuqoslaviyada və Qafqazda müharibələr ilə başa çatdı. Müasir dünya yüksək texnologiyalar və qloballaşma səbəbi ilə dəyişikliklərə məruz qalır. Bu dəyişikliklər münaqişələrin təbiətini gözə çarpan şəkildə dəyişdirdi. Lakin mülki şəxslər arasında, uşaqlar da daxil olmaqla, qurban sayı hələ də böyükdür. Dünyada olan qaçqınların böyük hissəsi uşaqlardır. Onların çoxu öz vətənlərindəki silahlı münaqişələrdən qaçmaq məcburiyyətində qalır. Bundan başqa, ən azı yarım milyon 18 yaşdan kiçik qız və oğlan hərbi məqsədlərlə istismar edilir: hərbi əməliyyatlarda birbaşa iştirak edir, minalar düzür, arxa cəbhədə işləyir. Müharibə uşaqlara məhvədi təsir göstərir: bədənini və ruhunu yaralayır, onların ailələrini və sosial əhatəsini məhv edir.

İnsan təhlükəsizliyi nədir?

Tam yeni təhlükəsizlik konsepsiyası yaranmışdır – zorakılıq ilə müxtəlif tipli məhrumiyyətlər arasındakı əlaqəni qeyd edən insan təhlükəsizliyi konsepsiyası. İnsan təhlükəsizliyi konsepsiyası şəxsiyyətin və cəmiyyətin müdafiəsini həm birbaşa fiziki zorakılıq təhlükəsi, həm də dolaylı təhlükələr (kasıblığın, iqtisadi və siyasi bərabərsizliyin, eləcə də təbii fəlakətlərin, xəstəliklərin nəticələri) kimi qiymətləndirir. Ölkə xarici təhlükə və ya daxili münaqişələrə məruz qalmaya bilər, lakin tam təhlükəsiz də olmaz, ona görə ki, qanunun aliliyini tam təmin etmək iqtidarında deyildir və ya ona görə ki, əhəlinin böyük bir hissəsi aclıq nəticəsində öz evlərini tərk etmək məcburiyyətindədir, xəstəlik nəticəsində vəfat edir və ya yaşamaq üçün zəruri şeylərdən məhrumdur.

İnsan təhlükəsizliyi konsepsiyası insan hüquqlarının möhkəmlənməsinə xidmət edir, çünki o, həyatda qalmaq, insan ləyaqəti və əsas hüquq və azadlıqları (ehtiyac və qorxudan azad olmaq, öz yerinə qərar qəbul etmək hüququ) təmin edən sistemi dəstəkləyir. Nəticə əldə etmək üçün bu konsepsiya iki əsas strategiyadan istifadə edir:

- hüquqların reallaşması üçün imkanların *müdafiəsi*;
- hüquqların reallaşması üçün imkanların *təmin olunması*.

Müdafiə insanları birbaşa təhlükədən qoruyur, eləcə də təhlükəsizliyi təmin edən norma, proses və institutlar yaradır. Hüquqların reallaşması üçün imkanların təmin olunması insanlara öz potensialından geniş istifadə edərək, tam hüquqlu şəxs kimi məsələlərin qəbulu prosesində iştirakına imkan yaradır. İmkanların müdafiə və təminatı bir çox situasiyalarda bir-birini tamamlayır və zəruridir.

2003-cü ildə BMT-nin insan təhlükəsizliyi üzrə xüsusi qrupu “İnsan təhlükəsizliyi bu gün” adlı məruzə dərc etmişdir. Məruzə insan təhlükəsizliyinə nail olmaq və onu qoruyub saxlamaq istiqamətində əsas sualların təhlilinə həsr edilmişdir:

- Silahların yayılması da daxil olmaqla zorakı münaqişələrdə insanların müdafiəsi;
- Öz iqtisadi vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq niyyəti ilə və ya özünü münaqişələrdən, insan hüquqlarının ciddi pozuntusundan müdafiə üçün qaçmaq məcburiyyətində olmuş insanların müdafiəsi və onlara insan hüquqlarının reallaşdırılmasına imkan yaradılması;
- Münaqişə sonrası vəziyyətlərdə yaşayan, o cümlədən müharibə səbəbli dağıntıların bərpa olunması ilə bağlı mürəkkəb vəziyyətdə olan insanların müdafiəsi və onlara insan hüquqlarının reallaşdırılmasına imkan yaradılması;
- Bütün dünyada minimal həyat səviyyəsini təmin etməklə iqtisadi təhlükəsizliyin dəstəklənməsi və insanlara səfalətdən qurtarmaq imkanının verilməsi;

- Baza tibbi xidmətə hamının çıxışının dəstəklənməsi; infeksiyon xəstəliklərlə mübarizəyə, səfalətin yaratdığı təhdidlərə, zorakılıq nəticəsində yaranmış sağlamlıq problemlərinə xüsusi diqqət yetirilir;
- Bütün insanlara ümumi baza təhsilinə çıxış imkanlarının yaradılması;
- Qlobal vətəndaşlıqla yanaşı, fərdilik və müəyyən qruplara aid olma hüququnun uzlaşdırılması.

Sual: *Sizin yaşadığınız yerdə insanların təhlükəsizliyinə hansı faktorlar mane olur? Onlar cəmiyyətdəki sabitliyə necə təsir edir? Bu mövcud təhlükə sizin işlədiyiniz uşaqlara necə təsir edir?*

Sülh insan hüququ kimi

Sülh yalnız zorakılıq və münaqişənin yoxluğu deyil, bu, elə birgə yaşayış üsuludur ki, cəmiyyətin hər bir üzvünün öz hüquqlarını reallaşdırmaq imkanı olsun. Baxmayaraq ki, sülh anlayışı formal şəkildə insan hüququ kimi kodlaşdırılmamışdır, qəbul edilmişdir ki, insan hüquqlarının reallaşdırılması üçün sülh zəruri elementdir və **üçüncü nəsil insan hüquqlarına** və ya **həmrəylik hüquqlarına** aid edilir. Bu hüquqlar ayrı-ayrı fərdlərlə deyil, daha çox bütün cəmiyyətlə, insan qrupları ilə bağlıdır, məsələn, sağlam ətraf mühit hüququ, dayanıqlı inkişaf hüququ, ümumbəşəri irsdən bəhrələnmək hüququ kimi. Sülh – insan hüquqlarına riayətin nəticəsidir: cəmiyyət öz xalqının hüquqlarını nə qədər müdafiə edib, onun maraqlarını qane edərsə, bir o qədər də zorakılıq və münaqişəni sülh yolu ilə həll etmək imkanları çoxalar.

YUNESKO-nun nümunəsinə əsaslanaraq, BMT-nin Ali Assambleyası 1999-cu ildə Sülh Mədəniyyəti Deklarasiyasını qəbul edib. Deklarasiyada qeyd olunur ki, sülh mədəniyyətinə təsir etmək cəmiyyətin bütün üzvlərinin çiyinləri üzərinə düşür, o cümlədən valideyinlərin, müəllimlərin, siyasətçilərin, jurnalistlərin, dini təşkilatların, ziyalıların, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının, elmi, fəlsəfi, bədii, yaradıcı fəaliyyətlə məşğul olanların, səhiyyə və sosial işçilərin, bütün səviyyədə olan idarələrin, qeyri-hökumət təşkilatlarının.

Mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoq

Mədəniyyətlər dialoqu – demokratik ünsiyyətin ən qədim və mühüm növü olaraq dözümsüzlüyün və zorakılığın məlhəmidir. Dialoqun məqsədi bizə çoxmədəniyyətli dünyada sülh şəraitində və konstruktiv şəkildə yaşamaq imkanı vermək və birliyi inkişaf etdirməkdir.

Genişlənməkdə olan miqrasiya, qloballaşma effekti və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı insanları daha mobil edir. Belə inkişaf nəticəsində mədəni müxtəliflik hər bir Avropa ölkəsinin əsas xüsusiyyətinə çevrilmişdir. Belə müxtəliflik cəmiyyəti zənginləşdirməklə yanaşı, həm də yeni sosial və siyasi problemlər yaradır. İdentifikasiya məsələsi daha kəskin olduqca, stereotiplər, irqçilik, dözümsüzlük, diskriminasiya, zorakılıq, ksenofobiya dünyanı, milli və yerli cəmiyyətlərin strukturunu təhdid edir. Mədəniyyətlərarası dialoq bu cür hallarla mübarizədə əsas alət olaraq, birgə yaşama vərdişləri, birlik və mənsubiyyət hissi aşılır. Mədəniyyətlərarası dialoq – fərqli mədəniyyətlərə məxsus fərd və qruplar arasında açıq və nəzakətli fikir mübadiləsidir ki, bunun da nəticəsində dünyanı fərqli anlama daha dərinlən dərk edilə bilər. Diskriminasiya, dini zəmində stereotiplərin dəf olunması məqsədilə dinlərarası dialoqa dəstək prosesində dini icmaların oynadıqları rol qəbul etmək xüsusilə vacibdir.

Sual: *Sizin cəmiyyətdə insanların birlikdə yaşamağına təsir edən müxtəlif dini qruplar varmı? Dini zəmində yaranan münaqişələr siz işlədiyiniz uşaqlara təsir edirmi?*

Sülhün öyrənilməsi

Əvvəllər nüvə müharibəsi nəticəsində ümumi məhvin qarşısının alınmasına hədəflənmiş sülh təhsili indi daha global məsələyə – sülh mədəniyyətinin qurulmasına yönəlmişdir. O, münaqişə səbəblərinin (səfalət və diskriminasiyanın bütün formaları kimi) anlaşılması və aradan qaldırılmasına, eləcə də münaqişələrin idarə edilməsi vərdişlərinin inkişafına istiqamətləndirilmişdir. Sülh yolu ilə münaqişələri həll etmək – anadangəlmə vərdiş deyil, bu vərdişi uşaq yaşlarından öyrənilib, təcrübədən keçirmək zəruridir. Mahatma Qandinin dediyi kimi “əgər biz dünyada sülhə nail olmaq istəyiriksə, uşaqlardan başlamalıyıq”.

.....uşağın təhsili azad cəmiyyətdə anlaşma, sülh, dözümlülük, kişi və qadın bərabərliyi, bütün xalqlarla, etnik, milli, dini qruplarla, eləcə də yerli əhali ilə dostluq ruhunda şüurlu həyata hazırlığa istiqamətlənməlidir.

Uşaq hüquqları Konvensiyasının 29 d maddəsi

Adətən uşaq baş verən münaqişəni digər uşaqlarla, valideynlərlə, müəllimlərlə, başqa böyüklərlə birlikdə yaşayır. Münaqişə neqativ və məhvedici olmur, adətən onu məhdudlaşdırıb, həll etmək mümkündür. Əksinə, zorakılıq, aqressiv güc nümayişi və

hədsiz hakimiyyət insan hüquqlarının pozulmasına və dağıntılara gətirib çıxarır. Bu səbəbdən cəmiyyət münaqişənin qeyri-zorakı həlli üçün xeyli üsullar fikirləşib, məsələn, danışıqlar, digər əməkdaşlıq formaları. Bu üsulların nəticələri qarşılıqlı razılaşma (münaqişənin “qələbə - qələbə” həlli yolu) və kompromislərdir. Uşağa münaqişəni həll etməyi və zorakılıqdan imtina etməyi öyrətmək onun sosiallaşmasında vacib aspektidir.

Sual: *Sizin işlədiyiniz uşaqlar adətən münaqişəyə necə reaksiya verirlər? Siz uşaqlara münaqişəni daha yaxşı idarə etmək və onu həll etməkdə necə kömək edə bilərsiniz?*

Sülh təhsili uşaqlara davranışı dəyişmək üçün vacib olan bilik, vərdiş, münasibət və dəyərlər öyrədir. Yeni davranış uşaq və gənclərə imkan verəcək ki, həm açıq, həm də gizli münaqişələri və zorakılığı qabaqlasınlar; yaranmış münaqişəni sülh yolu ilə çözsünlər; şəxslərarası, qruplararası, milli, eləcə də beynəlxalq səviyyədə yaxşı münasibətlər qursunlar. Sülh təhsili uşaqlarda özünə inam hissini yüksəldir, problem həllətmə vərdişlərini inkişaf etdirir, təhlükəli davranışdan uzaq olmağa kömək edir.

BMT-nin strukturları YUNİSEF və YUNESKO sülh təhsili üzrə qarşılıqlarına xüsusi vəzifə qoymuşdur. YUNİSEF-ə istinadən, sülh təhsili – məktəb və ya başqa təhsil təşəbbüsü olaraq:

- “Sülh bölgələri” rolunda çıxış edərək uşaqlara zorakı münaqişələrdən azad mühit təklif edir.
- Uşaq hüquqları Konvensiyasında öz əksini tapmış əsas uşaq hüquqlarını təmin edir.
- Təhsil cəmiyyətinin üzvləri arasında sülh və hörmət mühiti yaradır.
- İdarəetmə qaydalarında və onların tətbiqində bərabərlik və qeyri-diskriminasiya prinsipləri nümayiş etdirir.
- Yerli mədəniyyətdə tətbiq olunan sülh quruculuğu biliklərindən, o cümlədən münaqişəni həll etməyin səmərəli və qeyri-zorakı üsullarından istifadə edir.
- Cəlb olunmuş bütün tərəflərin hüquqlarına və şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşaraq münaqişələri həll edir.
- İmkan dairəsində tədris proqramına sülh, insan hüquqları, sosial ədalət və digər global məsələləri daxil edir.
- Sosial ədalət və sülh dəyərlərinin açıq müzakirəsi üçün forum təşkil edir.
- İştirak, problem həll etmə və başqasının fikrinə hörmətlə yanaşmanı vurğulayan öyrənmə və öyrətmə metodlarından istifadə edir.

- Sülhməramlı verdişlərdən təlim mühitində və həyatda praktik istifadə imkanları verir.

- Bütün müəlimlərin sülh, ədalət və hüquq məsələlərində peşəkar və davamlı inkişafı üçün şərait yaradır.

YUNESKO-nun işinin böyük hissəsi sülh, insan hüquqları və demokratiya uğrunda təhsilin inkişafına həsr olunmuşdur. 1990-cı ilin əvvəllərindən YUNESKO “sülh mədəniyyəti” üçün təhsil konsepsiyasının inkişafı ilə məşğuldur. Məqsəd “sülh mədəniyyətini inkişaf etdirməklə insan həyatına hörmət, azadlıq, ədalət, əməkdaşlıq, dözümlülük, insan hüquqları, kişi və qadın bərabərliyi kimi ümumi dəyərlərə əsaslanan dünyaya yeni baxış formalaşdırmaq”, eləcə də “bu məqsədə çatmaq üçün təhsili və tədqiqatı dəstəkləməkdir”.

Müvafiq hüquq müdafiə alətləri

Avropa Şurası

İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi barədə Avropa Konvensiyasının preambulası sülh və insan hüquqları arasında əlaqənin vacibliyini vurğulayaraq, qeyd edir ki:

..... əsas azadlıqlar ədalət və ümumbəşəri sülhün əsasıdır. Bu azadlıqlar o zaman ən yaxşı şəkildə təmin olunur ki, həm sırf demokratik siyasi rejim olsun, həm də insan hüquqlarına riayət olunsun.

Konvensiyanın 5 maddəsində hər bir kəsin azadlıq və toxunulmazlığına təminat verilir, xüsusən də azadlıqdan məhrum edilmə cəzasına dövlətin qarışacağı təqdirdə.

Avropa Şurası xalqlar arasında tolerantlığın, qarşılıqlı anlayış və sülhün möhkəmlənməsinə istiqamətlənmiş bir sıra tədbirlər həyata keçirir, o cümlədən insan hüquqları təhsili, demokratik vətəndaşlıq təhsili, mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqun təşkili kimi. 2007- ci ildə Avropa Şurası “Mədəniyyətlərarası dialoq haqqında ağ kitab” dərc etmişdir ki, bura Avropadaxili və Avropa ilə qonşu regionlar arasında mədəniyyətlərarası dialoqa davamlı siyasi dəstəyin prinsipləri daxildir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı 1945-ci ildə “gələcək nəsilləri müharibə əzablarından qurtarmaq”, “insan şəxsiyyətinin ləyaqət və dəyərlərinə, kişilər və qadınlar arasında hüquq bərabərliyinə yenidən inam yaratmaq”, “beynəlxalq hüquq müqavilə və sənədlərinə hörmət və ədalətin hökm sürdüyü bir şərait yaratmaq”, “daha geniş azadlıqlar əsasında sosial tərəqqiyə və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına dəstək” məqsədilə yaradılmışdır.

Sülh təhsili bu məqsədlərə çatmaq üsulu kimi yaranmışdır. Bu təhsil İnsan hüquqları Deklarasiyasının 26 maddəsində öz əksini tapmışdır. Burada yalnız insanların təhsil hüququ təsbit edilmir, həm də deyilir ki, təhsil “insan şəxsiyyətinin tam inkişafına və insan hüquqlarına, əsas azadlıqlara hörmətin artmasına xidmət etməlidir.” O, “bütün xalqlar, dini qruplar, irqlər arasında qarşılıqlı anlaşmaya, dözümlülüyə, dostluğa dəstək verir” və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sülhü qorumaq fəaliyyətinə xidmət etməlidir.

Uşaq hüquqları Konvensiyasının 38 və 39-cu maddələrində silahlı münaqişə şəraitində uşaq hüquqlarının qorunmasından bəhs edilir. 38-ci maddəyə əsasən, “silahlı münaqişə zamanı uşaqların qorunması və onlara qayğı üçün bütün vasitələrdən istifadə etmək” nəzərdə tutulur. 39-cu bənd zorakı münasibətin, o cümlədən müharibənin qurbanı olmuş uşaqların “fiziki və psixoloji bərpasını, sosial reintegrasiyasını” təmin etmək üçün zəruri tədbirlər həyata keçirməyə çağırır. Uşaqların silahlı qüvvələrdə xidmətə çağırılmasına qarşı mübarizəyə xüsusi diqqət yetirilir. 38-ci maddəyə əsasən, 15 yaşına çatmayan uşaqlar hərbi əməliyyatlarda iştirak edə bilməzlər, lakin 2000-ci ildə Ali Assambleyanın qəbul etdiyi Fakültativ protokola əsasən hərbi münaqişələrdə iştirak yaşı 18-ə qaldırılıb.

Mənbə: Компасито. Пособие по обучению детей правам человека. Совет Европы, 2008.

Tərcümə: TİPİİ-nin əməkdaşı Səadət Mənəfova